

кримінальні) мати справу значно легше. Набагато більше проблем виникає, коли суспільство зіткається з релігійними меншинами, які не є кримінальними, але відкидають суспільство та живуть за принципами та нормами, не прийнятними для більшості суспільства. Ця ситуація стосується новітніх релігійних течій, а також певних організацій у складі ісламської традиції (а також індуїстської та інших східних релігій, окрім буддизму, який виглядає більш прийнятним у більшості європейських форм).

7. Саме ставлення до релігійних організацій, чия поведінка відхиляється від загально визнаних у суспільстві норм, визначає стан релігійної свободи країни. Дуже просто захищати популярні релігії. Вони вже захищені своєю власною популярністю. Так звані “непопулярні” релігійні організації (не пов'язані з кримінальними релігійними течіями) потребують більшого захисту від закону.

Секуляризм без визначених форм визнання чи реєстрації релігій є прийнятним для багатьох країн, але це ще не свідчить про те, що він гарантує релігійну свободу. Цей погляд сумісний з системою визнання багатьох релігій (де критерії визнання чи реєстрації нових релігій є відкритими і не залежать від релігії, найбільш авторитетної в суспільстві).

Досвід багатьох країн свідчить, що може навіть бути корисним включення до закону про релігії (чи безпосередньо до Конституції) посилення на важливість внеску різних релігій у справу здобуття національної незалежності країни, за умови відзначення, що вільне суспільство не може бути толерантним до будь-якої форми пригноблення малих релігійних організацій. Більш важливо засвоїти цінність і корисність релігійної свободи, прийняти позицію її захисту й не дуже чітко визначати її межі. На мою думку, тільки те, що тут визначено як ліберальне ставлення до питання релігійної свободи, може насправді захистити “непопулярні” релігійні меншини в контексті сучасного європейського плюралізму. Закони мають чітко стверджувати, що релігійна свобода повинна бути обмеженою тільки межами основних прав людини. Питання релігійної свободи вище за майже всі інші закони, правові акти будь-якої країни. В той час, як консерватори наполягали, що релігійна свобода обмежена більшістю існуючих законів, ми повинні стверджувати, що якщо закони зменшують релігійну свободу, до них повинні вноситися поправки. Так, ми повинні передбачати і зупиняти кримінальні релігійні течії (які не часто, але все ж з'являються), їхнє зловживання релігійною свободою. Але в жодному випадку ми не повинні обмежувати релігійну свободу суспільно прийнятних релігійних організацій. Історично релігії, погляди яких радикально відрізнялися від поглядів держави, грали важливу позитивну роль. Отже, головне випробування релігійної свободи полягає в тому, наскільки вони захищають малі, бідні, соціально-відхилені та непопулярні релігійні меншини.

Джеймс Т. Річардсон (США)

ЗАЯВИ ПРО “КОНТРОЛЬ ЗА СВІДОМІСТЮ” ТА РЕЛІГІЙНІ МЕНШИНИ ЗА МЕЖАМИ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ: ПОШИРЕННЯ КУЛЬТУРИ СУМНІВНОГО ПОНЯТТЯ НА ПРАВОВІЙ АРЕНІ

Застосування правових дій на підставі так званого “контролю за свідомістю” потенційних учасників деяких релігійних меншин було поширеним у США протягом чотирьох років, викликаючи коментарі науковців-професіоналів. Ця стаття насамперед підведе підсумок походження ідей та теорій “контролю за свідомістю” представників релігійних груп, а потім вже критичний аналіз цих ідей.

Критика теорій “контролю за свідомістю”. Теорії “контролю за свідомістю” слугують їх прихильникам у різний спосіб. На їх основі батьки можуть звинувачувати релігійні групи та їх лідерів за власні рішення своїх дочок та синів щодо участі в діяльності якоїсь релігійної групи. Колишні члени останніх можуть звинувачувати цю технологію за прийняття ними в минулому рішень, за які вони зараз шкодують. “Депрограмісти” можуть використовувати теорії “промивання мозку” як виправдання наявності їх нової “професії”, а подеколи як напівправове виправдання, у випадку їх

арешту правовими органами за їх депрограмувальну діяльність, що пов'язана подеколи із викраденням людей й застосуванням при цьому фізичної сили. Суспільні лідери за допомогою цих теорій можуть звинувачувати нові релігійні рухи у відході їх з істинного шляху визнання традиційних культурних цінностей та приналежності до традиційних суспільних установ. Лідери-суперники інших релігійних груп, разом з деякими психологами та соціологами, можуть атакувати нові групи цими теоріями “контролю за свідомістю” з метою підкріплення своїх “аргументів”.

Заяви про те, що нові релігії займаються “контролем за свідомістю” в такий спосіб є сильним ефективним “соціальним зняряддям” для багатьох підступних діячів культових контроверсій, які використовують ідеї такого роду для того, щоб викривати екзотичні релігійні групи як шкідливі чи злі.

Невірне витлумачення класичної традиції. Сучасні теорії “контролю за свідомістю” не погоджені з попередніми науковими працями про “примусові технології”, що були розроблені та застосовувались у Росії, Китаї та Кореї. По-перше, проведені дослідження Едгардом Шайном та Робертом Ліфтоном, засвідчують, що всупереч недавнім твердженням, запропоновані техніки контролю взагалі неефективні у використанні. Вони не приводять ні до чого більшого, ніж короточасної зміни поведінки (“отримання згоди”). Такі теорії у такому разі виявляються навіть більш несприятливими для пояснення тривалих змін у поведінці та переконаннях тих, хто підозрюється, якщо не є просто-напросто голосливими заявами тих, хто підтримує теорії “контролю за свідомістю”.

Характеристики схильності не беруться до уваги. Сучасне використання теорій “контролю за свідомістю” при поясненні практики навернення у новітні релігії, також ігнорує важливу працю про “характеристики схильності”. Припускається, що техніки “промивання мозку” такі успішні, що вони можуть перетворити якісь переконання людини в абсолютно протилежні. Цей аспект теорії “контролю за свідомістю” дуже подобається опонентам, які мають проблеми із з'ясуванням того, що певному індивідууму може сподобатися з першого погляду якась нова та екзотична релігія із-за якоїсь звичайної причини.

Терапевтичні ефекти перебування у релігійному середовищі не беруться до уваги. Перебування в новітніх релігійних групах виявляє у більшості випадків позитивний вплив на їх членів, що часто підтверджують результати досліджень. Останні повністю відкидають аргументи “теорій промивання мозку”, але у більшості випадків ігнорується опонентами теорій.

Так, Робінс та Ентоні перераховують 10 терапевтичних ефектів перебування у новітніх релігійних групах, зокрема: зниження невротичних розладів, припинення наркотичної залежності та підвищене соціальне співчуття. Річардсон перераховує багато джерел, які подають матеріал про позитивний вплив на послідовників НРГ. Він приходить до висновку, що “життя у нових релігіях частіше має терапевтичний, аніж шкідливий вплив.”

Психіатр Марк Галантор, який має велику дослідницьку базу з оцінки людей, які є членами відомих новітніх релігійних груп, навіть запропонував використовувати у дослідницьких працях позитивний принцип “ефект втіхи”, поменшення інтенсивних невротичних синдромів, до чого призводить перебування у таких групах.

Мередит Магуайє виявила, що велика кількість звичайних людей приєднується до екзотичних релігійних груп чи бере участь у їх діяльності в своїх пошуках альтернативи сучасним лікам. Той факт, що багато з них вдячні позитивним змінам у власному житті, розглядається ними, як результат перебування у таких релігіях. Теористи “промивання мозку” як правило, заявляють, що перебування у релігійній групі приносить лише негативні ефекти. Проте це абсолютно суперечить вищенаведеним науковим фактам.

Відсутність широкого успіху у нових релігіях не береться до уваги. Більшість з них дуже невеликі. Так Церква Об'єднання Муна, певно що, ніколи не мала більше за 10 тис. американських членів. Зараз вона може похизуватися тут десь 2-3 тисячами членів. “Свідомість Кришни” не досягла в США навіть й цих розмірів. Більшість інших груп мали подібний проблематичний досвід з набуттям та привабленням великої кількості членів. Ці історії початкового великого росту та наступного швидкого зменшення викликають

серйозний сумнів про ефективність викладених пояснень перебування у релігійних групах за причини “промивання мозку”. Такі всесильні техніки, повинні були як про це пишуть створити групи з далеко більшим членством.

До цієї проблеми також відноситься темп спрацьовування у новітніх релігійних групах. Як було відзначено декількома науковцями-дослідниками, “більшість учасників в цих групах залишаються тільки на короткий проміжок часу” і більшість з тих, хто був запрошений до приєднання в групи, просто відкидають ці запрошення і продовжують своє буденне життя. Техніки навернення до релігійних груп, якщо теорії “контролю за свідомістю” є такими вже всесильними, якими вони претендують бути, повинні були б привести до більшого коефіцієнту збереження членів, але ж це не спостерігається.

Не коректно визнана класова належність членів. До цього можна додати предмет рівня освіти та інтелектуальності членів. Здається, що логічно було б визнати те, що техніками “впливу на свідомість” було б легше всього вплинути на менш освічених. Проте це далеко не так. Значна кількість “американських найкращих”, якщо брати до уваги рівень освіти та фінансовий стан, приєднувалися до груп, хоча подеколи тільки на короткий проміжок часу. Ці результати досліджень піддають сумніву теорію “контролю за свідомістю”, як теорію, яка пояснює участь в релігійних групах. Дослідники виявили, що існують певні “характеристики схильності”, зокрема такі, як юнацький ідеалізм, що збуджує зацікавлення до доктрин Церкви Об’єднання Муна. Такі дослідницькі дані без сумніву повністю дискредитують заяви, які обстоюються теоретиками “контролю за свідомістю”.

“Контроль за свідомістю” за власним поясненням. Фінальною критикою теорій “контролю за свідомістю” є те, що вони є “самоенергуючими” (“самі себе породжуючими”) лише фактом пропозиції “терапії”, яка надається тим, хто залишає нові релігійні групи, особливо в тому випадку, коли вони піддаються насильному депрограмуванню. Ті, хто “успішно депрограмований”, часто приймають точку зору депрограмістів для виправдання своїх дій. Ці погляди, як правило, вбирають в себе віру в теорії “промивання мозку”. Можна сказати, що “успішне депрограмування” це те, коли депрограмований визнає, що його розум був підконтрольним, а зараз його визволили з біди. Істиною є те, що такі погляди, що є нібито поглядами та діями заученими і заново прийнятими, повністю підривають у суті своїй свою ж власну теорію.

Відтак, найочевиднішим висновком, який можна зробити після проведеного перегляду судових справ по всьому світу, є той, що теорія “контролю за свідомістю” була з успіхом експортована з американського середовища. Це є найяснішим у декількох судових справах, які були наведені у документі щодо організації “Сім’я” (“Сім’я” була виправдана у всіх цих справах).

З аналізу цих судових справ виявляється, що антикультува література та настрої вплинули на рішення урядів декількох країн ввести у себе контроль над новими релігійними рухами. Так, аргентинський апеляційний суд навіть специфічно адресував цю проблему, відкрито критикуючи ці впливи у своєму вердикті. Довгий документ виданий урядом Вікторії (Австралія), читається, як памфлет на американський антикультуовий рух.

Декілька великих судових справ в різних куточках світу, які відносилися до “Сім’ї”, здається мають спільні джерела походження, оскільки маленька група колишніх членів з’являлася у згаданих країнах, пропонуючи інформацію та пораду будь-якому уряду, який прислухається до них. Але, випадкове використання концепції “контролю за свідомістю” в Європейському Суді з прав людини, використання подібної термінології в дискусіях в Росії та інших посткомуністичних країнах, поява цього терміну в іспанському судовому процесі, про що вже йшла мова, дозволяє дійти висновку, що не тільки декілька віровідступників з “Сім’ї” поширюють ідею “промивання мозку” по всьому світі.

Ця ідея поширюється тому, що деякі люди та організації прикладають шалені зусилля з метою розповсюдити це зручне знаряддя соціального контролю. Вона також поширюється тому, що добре служить завданням урядів в багатьох суспільствах, які шукають шляхи контролю за розвитком багатьох різноманітних екзотичних релігійних та нібито релігійних груп. Деякі з цих релігійних груп, мають свої корені у Америці. Відтак буде цілком зрозуміло, якщо уряди будуть звертатися до досвіду Сполучених Штатів з

приводу виникаючих проблем та їх причин. Деякі релігійні групи виникли в інших суспільствах, але розділяють деякі характеристики з іншими іноземними запозиченими, що пропонує урядам позицію того, що ідеї, які відносяться до імпортованих груп, можуть також мати відношення до власнозрошених.

Таким чином, поширення тверджень про “контроль за свідомістю” по всьому світу та їх використання у законодавчих діях є зрозумілим з точки зору функціональної теорії. Поширення таких ідей служить на руку тим у Сполучених Штатах, хто виступає проти розповсюдження та росту чисельності нових груп. Прийняття цих ідей урядовими діями в інших місцях також є функціональним, тому що вони можуть бути дуже ефективним соціальним зняряддям в боротьбі традиційних церков за збереження доміантних позицій в суспільстві.

Звинувачення у “контролі за свідомістю” зокрема використовувалися для виправдання деяких досить драматичних дій (чи їх відсутності) урядами по всьому світу. Проходять місяці й навіть роки поки влада доходить висновку про хибність цих теорій і ситуація виправляється. Але у той же час дорослі люди проводять місяці в ув’язненні (як у випадку Аргентини), їх діти забираються під державну опіку на деякий час, або ж віддаються до клінік для душевнохворих, щоб бути “депрограмованими” проти їхньої власної волі.

Таким чином, можна зробити висновок, що спроби використання теорії “контролю за свідомістю”, відіграють важливу роль у спробах встановлення контролю за новітніми релігійними рухами. Такі заяви розпалюють загальне занепокоєння щодо нових релігій й стають підставою різноманітних законодавчих змін. Ті, хто використовує ці твердження як основу для зміни законодавства чи бюрократичного контролю, повинен все ж таки уважно переглянути ці теорії щодо їх наукової достовірності, й прийняти той факт, що ці заяви часто використовуються з ідеологічною метою, а ті, хто використовує ці ідеї для ідеологічних чи політичних цілей, повинен зізнатися у обмеженнях релігійних свобод, які з’являються при використанні цих заяв.

Хавьер Мартинез-Торрон (Испания)

Рафаэль Наварро-Валле (Испания)

ЗАЩИТА РЕЛИГИОЗНОЙ СВОБОДЫ В СИСТЕМЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ КОНВЕНЦИИ ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА

ВВЕДЕНИЕ

Международная защита свободы религии существенно улучшилась во второй половине этого столетия¹. Религиозная свобода прошла долгий путь с того момента, когда она торжественно была признана Всеобщей Декларацией Прав Человека в 1948. После этого были две основные вехи в истории усилий ООН, направленных на уважение к религиозной свободе повсюду в мире. Первая – это Международная Конвенция по гражданским и политическим правам 1966 года (в особенности статья 18). Вторая – это Декларация по устранению всех форм нетерпимости и дискриминации на основании религии или мировоззрения, принятая в 1981 году.

Наряду с инициативами ООН международные организации сделали другие важные, более ограниченные по своей географии шаги в развитие Всеобщей Декларации 1948 года.

---

¹ Прекрасное изложение истории международных усилий, направленных на то, чтобы гарантировать защиту религиозной свободы, можно найти в работах В.Г. ТАНЗИВ, *Freedom of Religion or Belief. Ensuring Effective International Legal Protection*, Martinus Nijhoff, Dordrecht 1995, 63-247; and M.D. EVANS, *Religious Liberty and International Law in Europe*, Cambridge University Press 1997, 6-171. Итоговое описание концепции религиозной свободы, представленной в международных документах, см. в работе J. DUFFAR, «La liberté religieuse dans les textes internationaux», в коллективном труде *La libertad religiosa. Memoria del IX Congreso Internacional de Derecho Canónico*, UNAM, México 1996, 471-497.